

Bilag 2 · Udvisningssager i Danmark i perioden 1957-1988

En væsentlig del af den østlige efterretningsindsats mod Danmark under den kolde krig udgik fra efterretningsstationerne på den sovjetiske og den polske ambassade, de såkaldte legale residenturer, hvor efterretningsfolk arbejder under diplomatisk eller officielt dække. I modsætning hertil står de illegale residenter, dvs. efterretningsfolk, der arbejder afsondret fra hjemlandets diplomatiske eller officielle institutioner og med forfalskede identiteter og konstruerede baggrundshistorier, de såkaldte „legender“. Denne metode blev især anvendt af østtysk efterretningstjeneste, i væsentlig grad som følge af den sene diplomatiske anerkendelse af DDR i 1973. Da diplomater og andre med lignende status er beskyttet mod værtslandets strafforfølgning, er værtslandet i tilfælde af lovovertrædelser henvist til andre – folkeretlige – reaktionsmuligheder.

Området reguleres af Wienerkonventionen om diplomatiske forbindelser af 31. oktober 1961, særligt artikel 41, og Wienerkonventionen af 24. august 1963 om konsulære forbindelser, særligt artikel 55. Medarbejdere ved FN's organisationer omfattes af konventionen af 21. november 1947 om rettigheder og immuniteter for særlige institutioner, særligt artikel 6.

Nedenfor gives en oversigt over sager, hvor udvisninger og andre folkeretlige reaktioner fra danske myndigheders side har været overvejet og gennemført over for østmagterne.

Sager vedrørende de sovjetiske militærattacheer

I 1954-55 fulgte de danske efterretningstjenester en kontakt mellem den assisterende sovjetiske militærattaché R. og en dansk forretningsmand med militær baggrund, som russerne forsøgte at hverve som agent.

I en beretning af april 1955 fra forsvarsstabens efterretningsafdeling redegøres for sagen. Bekendtskabet var blevet indledt ved en reception i den sovjetiske legation på den Røde Hærs 36-års dag i 1954. Under efterfølgende samtaler udtalte R., at han havde den største respekt for det danske forsvar og de danske officerer, vel at mærke før Danmarks indtræden i Atlantpagten, mens disse nu udelukkende gik amerikanernes ærinde. Der var ikke dansk forsvar eller danske officerer mere, kun amerikanske lakajer, der forberedte amerikansk besættelse af såvel Danmark som hele Vesteuropa. Dette forhold måtte af al magt bekæmpes. Man støttede danske interesser ved at give de sande demokratier så mange oplysninger som muligt om amerikanske forsvarsforanstaltninger i Vesteuropa; kun på denne måde viste man sand patriotisme og sikrede derved Danmark selvstændighed.

Videre gav R. udtryk for, at danskeren – for at redde det europæiske demokrati og bevare kone og børn fra en kvalfuld død forårsaget af atombomber – måtte give sit bidrag til fredens bevarelse, hvorefter R. gik over til at stille meget kontante spørgsmål om særligt den danske kystbefæstning og den danske radartjenestes anlæg etc. Udenrigsministeriet blev underrettet om sagen. Der ses ikke foretaget skridt i sagen ud over, at kontakten mellem den sovjetiske militærattaché og danskeren blev afbrudt.

Efterretningstjenestens beretning om den sovjetiske militærattachés pågående hvervningsforsøg har imidlertid formentlig haft indvirkning på danske myndigheders vurderinger og reaktioner i tre sager, der i løbet af 1957 førte til udvisninger af tre sovjetiske militærattachéer.

Billedbladet fra den 14. februar 1958 beretter i en omfattende billedreportage om den sovjetiske efterretningsvirksomhed i Danmark og resumerer udvisningerne af militærattaché, oberstløjtnant Rogov, der blev udvist i januar måned 1957 for spionage mod luftvåbnet, assisterende marineattaché, kommandørkaptajn Mikhail Ruditjev, der blev udvist i februar 1957 for spionage mod søværnet og medarbejder hos militærattachéen, Sergej Smirnov, der blev udvist i oktober 1957 for spionage mod hæren.

Den 22. januar 1957 tilkaldte udenrigsministeriets protokolchef den sovjetiske chargé d'affaires for at meddele ham, at militærattaché, oberstløjtnant Rogovs opholdstilladelse, der udløb den 2. februar, altså 11 dage senere, ikke ville blive forlænget. Protokolchefen afslog nærmere at begrunde afgørelsen, som chargé d'affaires protesterede mod.

Rogov udrejste den 31. januar 1957. Den 2. februar 1957 overrakte den sovjetiske ambassade en protestnote i udenrigsministeriet. Pressen havde på det tidspunkt fået nys om sagen. Forud for denne afgørelse var gået et længere forløb og grundige overvejelser hos de berørte danske myndigheder.

Den 12. juli 1955 blev der i forsvarrets efterretningstjeneste afholdt et møde vedrørende Rogov-sagen, og man gennemgik her en række af de tekniske spørgsmål, som Rogov havde forsøgt at skaffe oplysninger om.

Der var især tale om transistorer. Det blev under mødet oplyst, at transistorer på det tidspunkt havde en umådelig stor betydning for en lang række forskellige militære områder. Ved mødet hæftede man sig også ved, at Rogov havde været meget interesseret i at skaffe oplysninger om danske radiosendere og pejleapparater.

Under et møde hos stats- og udenrigsministeren den 1. november 1956 fandt justitsministeren det betænkeligt at forlænge Rogovs tilladelse til ophold i Danmark.

Efterretningstjenesten redegør i sagen for Rogovs påtrængende arbejdsstil. Han opholdt sig bl.a. meget på mindre værtshuse, hvor han søgte kontakt med folk, der kunne antages at have oplysninger af militær eller teknisk-videnskabelig karakter. Han deltog også i fiskeudflugter og havde for vane at

sløre sin identitet, bl.a. ved at fortælle, at han var en ensom østrigsk ingeniør, der for tiden opholdt sig i København.

Efterretningscheferne udtalte, at Rogovs illegale virksomhed måtte karakteriseres som en grov overtrædelse af gældende regler for en militærattachés virksomhed og indebar en fare for landets forsvar, og at en undladelse fra dansk side af at påtale disse forhold over for de sovjetiske myndigheder kun ville bidrage til at fremkalde den opfattelse, at en virksomhed som den af Rogov udøvede tolereres af danske myndigheder.

Udenrigsministeriet delte sikkerhedsmyndighedernes opfattelse af, at Rogov optrådte på en måde, som gjorde hans fortsatte tilstedeværelse i Danmark uønsket.

Ved en afvejning af mulige skridt i sagen opstillede udenrigsministeriet følgende graduerede muligheder:

- a. en persona non grata erklæring til den sovjetiske ambassade. I den forbindelse henvistes til politichef Brix' skrivelse af 29. september, hvor Brix oplyser, at han på et nyligt afholdt møde med sine norske og svenske kolleger i store træk gjorde disse bekendt med sagen.
- b. underhåndsmeddelelse til ambassaden om, at Rogovs opholdstilladelse, der udløb den 2. februar 1957, ikke vil blive fornyet, samt henstilling til ambassaden om at drage omsorg for, at Rogov forlader Danmark snarest muligt.
- c. underhåndshenstilling til ambassaden om, at Rogovs opholdstilladelse ikke søges forlænget.
- d. underhåndsmeddelelse til ambassaden om, at man er bekendt med Rogovs illegitime virksomhed, og at de danske myndigheder, såfremt denne virksomhed ikke øjeblikkeligt bringes til ophør, ikke ser sig i stand til at forny Rogovs opholdstilladelse.

I udenrigsministeriets videre overvejelser af, hvilke skridt der bør tages, peger man bl.a. på, at en persona non grata erklæring rimeligvis indebærer offentlighed om sagen og hermed kravet om mere eller mindre detaljerede begrundelser fra myndighedernes side for dette skridt. Der peges på, at der er særlige hensyn til de danske statsborgere, som har bidraget med oplysninger til sagen. Endvidere peger man på, at persona non grata skridtet indebærer mulighed for en gengældelsesaktion imod den i antal beskedne stab ved Moskvaambassaden. Der er talrige eksempler på, at udvisning af sovjetiske diplomater fra vestlande har medført retortion imod vedkommende lands repræsentation i Moskva.

Rogov-sagen blev på ny drøftet på et møde med flere ministre mandag den 21. januar 1957 hos stats- og udenrigsministeren. Der var enighed om, at Rogov ifølge de foreliggende oplysninger groft havde overskredet grænsen for, hvad en fremmed militærattaché kan tillade sig. – Justitsministeren fremhæ-

vede, at der i sagen om Rogov forelå stærke bevisligheder. Den tilstedeværende udenrigsministerielle embedsmand udtalte, at man i udenrigsministeriet på embedsmandsniveau var enige om, at der forelå grundlag for at nægte forlængelse af Rogovs opholdstilladelse, og tilføjede, at forudsætningen var, at justitsministeriet skønnede, at Rogov, såfremt han havde hørt ind under dansk jurisdiktion, kunne idømmes straf for spionage og forsøg på spionage. Justitsministeren bekræftede, at denne forudsætning var opfyldt.

Den udenrigsministerielle embedsmand henviste til, at regeringen havde et ansvar i denne sag, ikke blot over danske interesser, men også i forhold til NATO og til USA. Forsvarsministeren kunne helt tiltræde dette synspunkt.

Udgangen på drøftelserne blev protokolchefens ovennævnte meddelelse af 22. januar 1957 til den sovjetiske chargé d'affaires om nægtelse af forlængelse af oberstløjtnant Rogovs opholdstilladelse. Sagen blev genstand for omtale i medierne.

Onsdag den 27. februar 1957 blev Sovjetunionens ambassadør Slavin kaldt til udenrigsministeriets direktør for at få at vide, at direktøren efter ordre fra regeringen måtte give ham meddelelse om, at den assisterende marineattaché ved Sovjetunionens ambassade, orlogskaptajn Mikhail Ruditjev under sit ophold i Danmark på irregulær måde havde søgt at skaffe sig oplysninger om forhold af hemmelig karakter vedrørende det danske forsvar, hvorfor kommandørkaptajn Ruditjev snarest og senest mandag den 4. marts 1957 skulle forlade Danmark. – Ruditjev udrejste den 4. marts. Ambassadøren protesterede vedholdende imod denne udvisning, som han imidlertid kun kunne tage til efterretning. Udvisningen af marineattachéen blev offentliggjort gennem en kort meddelelse til Ritzaus Bureau den 27. februar 1957. Udenrigspolitisk nævn blev den 21. marts orienteret om sagen og om den sovjetiske protest af 16. marts.

Lørdag den 16. marts 1957 overrakte den sovjetiske ambassadør Slavin en note til udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen med protest mod udvisningen af marineattaché Ruditjev, idet man afviste de rejste beskyldninger. Noten indeholdt endvidere en bebrejdelse mod den danske regering for, at den med uberettigede udvisninger af to sovjetiske våbenattachéer lagde hindringer i vejen for ambassadens normale arbejde. Til slut anmodede sovjetregeringen i noten den danske regering om i fremtiden at undlade sådanne for det normale arbejde generende hindringer.

Direktøren meddelte, at han ville gøre statsministeren og regeringen bekendt med henvendelsen og notens indhold. Han ønskede på stående fod ikke at optage nogen diskussion, men ønskede blot at tilbagevise beskyldninger mod den danske regering. Det var tværtimod de to sovjetiske attachéer, der ved deres optræden selv havde lagt hindringer i vejen for dette samarbejde, og derfor havde det desværre været nødvendigt for den danske regering at anmode de to herrer om at forlade landet.

Den 2. oktober 1957 tilkaldte udenrigsministeriets direktør på ny den sovjetiske ambassadør – denne gang for at meddele udvisning af Sergej Smirnov,

medarbejder hos militærattachéen på sovjetambassaden. Direktør Svenning-
sen udtalte til ambassadøren:

Den danske regering har pålagt mig at overbringe Dem, hr. ambassadør, en meddelelse om en højst beklagelig sag. Det drejer sig om et nyt tilfælde af kompetenceoverskridelse af et medlem af Sovjetunionens ambassade. I februar måned 1957 så regeringen sig, som De vil erindre, nødsaget til at anmode Dem om at foranledige, at kommandørkaptajn Ruditjev, assisterende marineattaché ved Sovjetunionens ambassade, forlod landet. De udtalte ved den lejlighed, at De havde givet strenge ordrer til, at ingen tjenestemand ved ambassaden måtte foretage sig handlinger, som kunne forstyrre det normale arbejde på ambassaden og det normale forhold mellem ambassaden og den danske regering.

På baggrund af denne erklæring fra Dem har det gjort et overordentligt pinligt indtryk på den danske regering, at der nu på ny er forekommet tilfælde af kompetenceoverskridelser. Det drejer sig denne gang om medarbejder hos militærattachéen, hr. Sergej Smirnov, som har vist en uberettiget og utidig interesse for at komme i besiddelse af oplysninger om danske militære hemmeligheder. Sådant illegal virksomhed forstyrrer i allerhøjeste grad det normale forhold mellem ambassaden og den danske regering. Det er såvel ambassadens som regeringens ønske at overholde gode og venskabelige forbindelser, men en væsentlig forudsætning for at dette skal lykkes er, at intet medlem af ambassaden misbruger den gæsteret, som diplomater og deres medhjælpere ifølge almindelig international kutyme nyder her i landet.

Danske myndigheder har konstateret, at medarbejder hos militærattachéen ved Sovjetunionens ambassade, hr. Sergej Smirnov, under sit ophold i Danmark på irregulær måde har søgt at skaffe sig oplysninger om forhold af hemmelig karakter vedrørende det danske forsvar. Han har herved overskredet sin kompetence som medlem af Sovjetunionens ambassade og således udvist en adfærd, der er uforenelig med hans eksterritoriale status og hans fortsatte forbliven i Danmark. Udenrigsministeriet ser sig derfor nødsaget til at anmode Sovjetunionens ambassade om at foranledige, at hr. Smirnov snarest, senest mandag den 7. oktober 1957 forlader Danmark.

I tilslutning til denne udvisning udtalte udenrigsministeriets direktør en alvorlig advarsel til ambassadøren, idet han sagde, at det var regeringens håb, at ambassadøren nu ville foranledige, at medlemmer af ambassaden og dens medhjælpere i fremtiden bestræbte sig på at overholde de uskrrevne love, der gælder for fremmede diplomaters virksomhed i opholdslandet. Og han sagde herefter: Jeg vil bede Dem om at sige til Deres militærattaché, at såfremt ikke den fra hans afdeling ved ambassaden udgående illegale virksomhed ophører, vil regeringen se sig nødsaget til at tage under overvejelse, om militærattachéen, oberstløjtnant Nikolaj Jakovlev, der som chef for afdelingen er den egentlige ansvarlige, fortsat kan forblive i landet.

Ambassadøren tog straks til genmæle og fremhævede, at det nu var tredje gang, han fra den danske regering modtog en fuldstændig ubegrundet hen-

vendelse om forhold som de omhandlede, dvs. handlinger, der ikke var begået. Han måtte dybt beklage, at den danske regering fandt sig foranlediget til nu tredje gang at give ham nogle „ubegrundede linjer“. Ambassadøren fastholdt, at han ikke tillod illegal virksomhed på sin ambassade, og det var derfor udelukket, sagde han, at nogle af hans medarbejdere kunne have foretaget sig noget ulovligt. Ambassadøren ønskede nærmere oplysninger om, hvad det hele drejede sig om. Han kunne ikke se rettere, end at denne henvendelse med beskyldninger kun var egnet til at forværre forholdet mellem de to lande, dette måtte jo ligefrem være regeringens hensigt. Han udtalte en kategorisk protest mod sådanne ubegrundede beskyldninger.

Direktøren replicerede over for ambassadøren med, at der fra danske myndigheder forelå fuldt bevis for, at hr. Smirnov havde udøvet ulovlig virksomhed. Mere kunne direktøren ikke sige om, hvad Smirnov havde gjort. Det var ikke international skik og brug, at en regering i tilfælde som det foreliggende gav detaljerede konkrete oplysninger om, hvad virksomheden var gået ud på. Han henviste ambassadøren til at spørge Smirnov selv, hvad han havde gjort. Han ville utvivlsomt der få oplysninger, som bibragte ham forståelse for regeringens krav.

Mens der ikke på akterne er en nærmere beskrivelse af marineattaché Ruditjevs virksomhed, findes der mere indgående redegørelser fra forsvarsstabens Efterretningsafdeling, herunder kopi af en indberetning fra forsvarsstabens efterretningsafdeling til forsvarschefen om den sovjetiske legationstjenestemand Smirnovs forsøg på at hverve en dansk officer som efterretningsagent. Beretningen giver indtrykket af en pågående og noget primitiv virksomhed, der omfattede forsøg på bestikkelse af en dansk officer.

I en skrivelse af 26. marts 1955 fra efterretningsafdelingen til forsvarschefen pegedes på, at Smirnov på en bred front og uden hensyn til grad eller tjenestetid forsøgte at benytte enhver lejlighed til at komme i kontakt med befalingsmænd, eksempelvis med personel tjenestegørende ved Hærens Gymnasieskole.

Udvisningen af Smirnov blev genstand for orientering i udenrigspolitisk nævn den 2. oktober 1957, hvor stats- og udenrigsministeren beklagede, at det havde vist sig umuligt at hemmeligholde overvejelser vedrørende denne sag, der allerede var omtalt i dag i flere eftermiddagsblade.

Den 2. oktober 1957 udsendte udenrigsministeriet en kort meddelelse til Ritzaus Bureau om udvisningen af Sergej Smirnov. Der blev ikke givet oplysninger om Smirnovs aktivitet ud over, at han under sit ophold i Danmark på irregulær måde havde søgt at skaffe sig oplysninger om forhold af hemmelig karakter vedrørende det danske forsvar.

Den 12. oktober 1957 blev den fungerende ambassadør i Moskva, ambassaderåd Svart kaldt til det sovjetiske udenrigsministerium, hvor viceudenrigsminister Sakharov oplæste og overgav Svart en note, hvori det bl.a. hedder:

Den 2. oktober d.å. har danske myndigheder under krænkelse af almindeligt anerkendte diplomatiske normer ulovligt krævet udrejse fra Danmark af tolk hos den sovjetiske militærattaché i Danmark, Sergej Smirnov, hvis opførelse og virksomhed var i fuld overensstemmelse med regler og sædvane for ophold i udlandet for medarbejdere i udenlandske diplomatiske repræsentationer og ikke gav nogen anledning til danske myndigheders omtalte handling.

Det er det tredje tilfælde i indeværende år af ubegrundede udvisninger af medarbejdere ved sovjetiske institutioner, hvilke i den danske presse blev led-saget af fjendtlig larmen mod Sovjetunionen med formål at aflede den danske offentligheds opmærksomhed fra de militære forberedelser, som den aggressive NATO-blok træffer på dansk territorium.

Forholdsregler, der træffes af danske myndigheder mod medarbejdere ved sovjetiske institutioner med det formål at diskreditere disse institutioner, skaber i Danmark en atmosfære af mistillid og mistænksomhed omkring den sovjetiske ambassade, hvilket selvfølgelig skader de sovjetisk-danske relationer og ikke kan være overensstemmende med Danmarks nationale interesser. Det sovjetiske udenrigsministerium nedlægger derfor bestemt protest mod det nye tilfælde af ulovlige krav om udrejse af Danmark og betragter disse handlinger som følgende en linie, der er uforenelig med normale diplomatiske relationer mellem stater.

Det hedder videre i noten, at det er pålagt det sovjetiske udenrigsministerium at bringe til Danmarks ambassades kundskab, at de sovjetiske myndigheder anser attaché ved ambassaden Raneks fortsatte forbliven i Sovjetunionen som umulig og opfordrer ham til at forlade Sovjetunionens territorium senest den 15. oktober.

Foranlediget af Sovjetunionens udvisning af landbrugsattaché Ranek udsendte udenrigsministeriet efter godkendelse af stats- og udenrigsministeren den 13. oktober en pressemeddelelse til Ritzaus Bureau, hvori man over et par sider uddybede oplysningerne om Smirnovs aktiviteter.

Det hedder konkluderende i pressemeddelelsen til Ritzau:

Da Smirnovs virksomhed frembød stor risiko for det danske forsvar, måtte forsvarsmyndighederne anse det for absolut påkrævet, at det blev bragt til op-hør. Da det ved justitsmyndighedernes prøvelse af sagen godtgjordes, at der forelå fuldt bevis for hans illegale virksomhed, var det juridiske grundlag for indskriden mod Smirnov i orden. Da Smirnov som medlem af sovjetambassaden nød eksterritorialitetsret her i landet, kunne han ikke drages til ansvar over for danske domstole. Da han ved groft at krænke reglerne om fremmede ambassadetjenestemænds virke her i landet har misbrugt sin eksterritoriale stilling, var der for regeringen ikke andet at gøre end i overensstemmelse med international praksis at forlange ham tilbagekaldt fra posten ved ambassaden.

Det må herefter bestemt tilbagevises, når det fra sovjetisk side hævdes, at Smirnov har forholdt sig i overensstemmelse med de ovennævnte regler, og

der må protesteres mod, at sovjetregeringen ved udvisning af attaché Ranek uden noget som helst reelt grundlag har grebet til modforholdsregler.

I kølvandet på udvisningen af landbrugsattaché Ranek fra Sovjetunionen følger en noteudveksling mellem Sovjetunionen og Danmark. Forholdet omtales bl.a. i udenrigspolitisk nævns møde den 23. oktober 1957, hvor stats- og udenrigsministeren indgående gennemgår forholdet til Sovjetunionen i forbindelse med udvisningsspørgsmålene. Stats- og udenrigsministeren refererer således den danske ambassadør Mørchs indberetning om, at beslutningen om Raneks udvisning må være taget på højeste plan inden for sovjetregeringen, og at denne for tiden formentlig er indstillet på at føre en skarp kurs over for Danmark, ligesom noten synes at indeholde en trussel om, at den sovjetiske regering, såfremt Danmark fremtidig udviser medlemmer af de sovjetiske repræsentationer i København, vil udvise medarbejdere fra den danske ambassade i Moskva uden hensyn til, om de pågældende måtte have overtrådt sovjetiske love eller forskrifter. Denne trussel måtte efter stats- og udenrigsministerens opfattelse utvivlsomt opfattes som en alvorligt ment hensigt.

I udenrigsministeriets fyldige verbalnote af 11. november 1957 til det sovjetiske udenrigsministerium siges bl.a.:

Uanset forskellen mellem Danmark og Sovjetunionen i henseende til samfundssystemer og politiske livsanskuelser har det altid været den danske regerings ønske at opretholde gode og normale forbindelser med Sovjetunionen til fremme af det gensidige kommercielle og kulturelle samkvem og til styrkelse af fredelige og venskabelige forhold i vor del af verden. Regeringens bestræbelser i denne henseende har vundet genklang i Folketinget og hos befolkningen, selvom det beklageligvis ikke har kunnet undgås, at forstyrrende faktorer fra tid til anden har vanskeliggjort en harmonisk udvikling af forholdene.

I noten tages fra dansk side stilling til Sovjetunionens regerings udtalelse om lignende gengældelsesforanstaltninger ved eventuelle fremtidige tilfælde af udvisninger af tjenestemænd fra Unionens ambassade i København. Det danske udenrigsministerium ser den sovjetiske tilkendegivelse som ensbetydende med forsøg på at påvirke den danske regering til i fremtiden at tolerere enhver virksomhed af tjenestemænd ved sovjetambassaden i København for at undgå yderligere tvangsmæssig reduktion af staben ved Danmarks ambassade i Moskva. Urimeligheden i en sådan advarsel som middel i Sovjetunionens politik over for Danmark træder grelt frem, når det betænkes, at Sovjetunionens stab i København består af i alt 64 personer, heraf 19 med diplomatisk status samt 25 medarbejdere ved ambassaden, 14 medarbejdere i handelsrepræsentationen og 6 medarbejdere hos militærattachéerne, mens Danmarks stab i Moskva kun tæller 4 danske statsborgere, heraf 2 med diplomatisk status samt 3 a 4 lokalt ansatte sovjetiske statsborgere til underordnet arbejde.

Den assisterende sovjetiske marineattaché, orlogskaptajn Vladimir Lebedevs fotograferinger ved Langelandsfortet, september 1959

Under en biltur på Langeland den 9. september 1959 blev den assisterende sovjetiske marineattaché, orlogskaptajn Lebedev og hans chauffør iagttaget under omstændigheder, der skabte en til vished grænsende sandsynlighed for, at de affotograferede militære anlæg ved Langelandsfortet.

Der foretages ikke skridt over for den sovjetiske ambassade i anledning af orlogskaptajn Lebedevs fotorekognoscering, men ambassaden var naturligvis klar over, at Lebedev var blevet afsløret.

Den 4. januar 1960 meddelte den sovjetiske ambassade, at den assisterende militærattaché, orlogskaptajn Lebedev var afrejst fra København i forbindelse med overgang til anden stilling. Der er grund til at antage, at det har sammenhæng med fotograferingssagen, eftersom Lebedev tiltrådte sin stilling ved ambassaden i marts-april 1958, og således kun havde været i København halvdelen af den periode, som en tjenesteturnus normalt varer.

Udvisning af den polske militærattaché samt dennes medarbejdere, 1964

Den 25. november 1964 gav udenrigsministeriets direktør følgende meddelelse til den tilkaldte polske ambassadør:

De danske myndigheder har konstateret, at militærattacheen ved Polens ambassade, oberst Henrik Kuckowski samt dennes medarbejdere Marian Gasparowicz og Bronislaw Potocki har benyttet dansk område til ulovlig efterretningsevne. Oberst Kuckowski og hans ovennævnte medarbejdere har herved overskredet deres kompetence som medlemmer af den polske ambassades stab og således udvist en adfærd, der er uforenelig med deres status som tilknyttet diplomatisk repræsentation og deres fortsatte forbliven i Danmark.

Udenrigsministeriet ser sig derfor nødsaget til at anmode Polens ambassadør om at foranledige, at oberst Kockowski samt Marian Gasparowicz samt Bronislaw Potocki snarest og senest mandag den 30. november 1964 forlader Danmark.

Ambassadøren protesterede, men tog alligevel meddelelsen til efterretning. Han tilføjede, at udvisningen nødvendigvis måtte belaste det polsk-danske forhold. Sagen blev omtalt i udenrigspolitisk nævns møde den 25. november 1964, hvor udenrigsministeren meddelte, at det danske efterretningsvæsen havde konstateret, at den polske militærattaché og to af dennes medarbejdere havde gjort sig skyldig i spionagevirksomhed. Spionagen havde ikke rettet sig mod danske militære installationer, men mod allieret forsvar, og danske statsborgere var ikke involveret.

Om sagens baggrund oplyses i et referat af møde i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål tirsdag den 24. november 1964, at politiets efterretningstjenestes undersøgelser i sagen gik tilbage til 1962. Om Kockowski blev oplyst, at han var uddannet i polsk militær og civil efterretningstjeneste og bl.a. havde været vicechef i den militære efterretningstjeneste. Operationerne var rettet mod militære installationer i Nordtyskland – inden for Combaltaps område.

PET gav endvidere udtryk for en stærk fornemmelse af en tiltagende tendens hos østbloklandenes efterretningstjenester til at henlægge efterretningsmæssige operationer mod Vesttyskland til Danmark. Tidligere var de hovedsageligt foregået via Schweiz. PET fandt det også generalpræventivt vigtigt, at der blev skredet ind over for sådanne aktiviteter.

Den i sagen implicerede dobbeltagent kom fra Vesttyskland. PET havde ingen oplysninger om, hvorvidt man fra vesttysk side var interesseret i en udvisning, men man gik ud fra, at vesttyske myndigheder ville undre sig, hvis en sådan udvisning ikke fandt sted. Også USA's sikkerhedstjeneste var kendt med sagen.

Embedsmandsudvalget var enig om at indstille til regeringsudvalget, at de tre polske ambassademedlemmer udvises med kort varsel – under henvisning til, at de har drevet ulovlig efterretningsvirksomhed og dermed overskredet deres kompetence.

Den polske reaktion kom allerede dagen efter. Det fremgår af et notat, udarbejdet af udenrigsministeriets direktør Paul Fischer den 26. november 1964, at den polske ambassadør samme dag kl. 2315 opsøgte direktøren i udenrigsministeriet og efter instruktion gav en meddelelse med følgende indhold:

De polske myndigheder er meget overraskede og oprørte over den danske regerings beskyldning mod polske embedsmænd for spionage. De polske myndigheder afviser denne beskyldning på det kraftigste og beklager, at danske myndigheder har foretaget så drastisk og grundløst skridt, som vil få alvorlige følger for hele det dansk-polske forhold. Den polske regering begærer, at den danske regering trækker sin anmodning om udvisning af de tre polske herrer tilbage og stiller under hensyntagen til de danske påstande det modforslag, at Gasparowicz og Potocki forlader Danmark inden 15. december.

Den polske regering ønsker kraftigt at understrege, at enhver videregivelse af den danske beslutning, især ved udbredelse i pressen vil forværre forholdet betydeligt og tvinge den polske regering til at overveje sagen på ny. På trods af de danske uberettigede forholdsregler er Polen fortsat indstillet på at bevare de gode relationer til Danmark.

Direktøren svarede, at også den danske regering ønsker at opretholde det traditionelt gode forhold til Polen, og at man så meget mere måtte beklage, at polske ambassadeembedsmænd havde udført handlinger, der var strafbare efter dansk lovgivning. Direktøren fremhævede, at der forelå 100% beviser

for ulovlig efterretningsvirksomhed, og at det derfor forekom umuligt at gå ind i nogen form for kompromisløsning. Direktøren sagde endvidere, at hvis de pågældende ikke havde været beskyttet af diplomatisk immunitet, ville man have anholdt dem og dømt dem.

Direktøren ringede herefter til udenrigsministeren, der var enig i, at udvisningsordren opretholdtes. Dette meddeltes herefter den polske ambassadør med tilføjelse af, at Danmark som speciel hensyntagen til Polen ikke udsendte noget kommunikation om sagen. Direktøren gik ud fra som en selvfølge, at man fra polsk side ikke foretog modforholdsregler i anledning af udvisningen.

De tre omhandlede polakker var alle udrejst inden 1. december 1964.

Udvisning af tjekkoslovakisk ambassadesekretær, 1965

Af en notits fra 25. april 1965, udarbejdet af udenrigsministeriets direktør Paul Fischer fremgår, at den tjekkoslovakiske ambassadør samme dag efter tilsigelse mødte i udenrigsministeriet, hvor han af direktøren fik at vide, at danske sikkerhedsmyndigheder havde konstateret, at ambassadesekretær Josef Lensky ved den tjekkoslovakiske ambassade havde gjort sig skyldig i ulovlig efterretningsvirksomhed ved på dansk område i tiden siden 27. juli 1964 i alt fire gange at have udvekslet oplysninger med en i forbundsrepublikken Tyskland bosat tysk statsborger. Det fremgår af sagen, at spionagen udelukkende var rettet mod Forbundsrepublikken, ligesom ingen danske statsborgere var impliceret. Til ambassadøren blev alene oplyst, at den tjekkoslovakiske diplomat havde udøvet ulovlig efterretningsvirksomhed, og at ambassadøren som chef for ambassaden burde sørge for, at noget sådant ikke kunne finde sted. Direktøren meddelte, at der forelå aldeles klare beviser, og at hr. Lensky, såfremt han ikke havde været dækket af sin diplomatiske immunitet, ville være blevet anholdt og senere domfældt efter dansk straffelovgivning, hvorfor man anmodede om, at hr. Lensky forlod landet i overensstemmelse med den danske regerings anmodning.

Det fremgår, at ambassadesekretæren og hans udenlandske agent blev anholdt ved Bellevue Strandhotel lørdag den 24. april 1965 kl. 1647.

Udvisning af den polske ambassadesekretær, 1969

På et møde i udenrigspolitisk nævn 30. april 1969 ville udenrigsministeren gerne nævne den fra morgenaviserne kendte udvisning af en udenlandsk diplomat. Den polske ambassadør var den foregående dag blevet kaldt til udenrigsministeriets direktør, der havde anmodet ambassadøren om at foranledige, at ambassadesekretær Stanislaw Niciejewski snarest og senest mandag den 5. maj forlod Danmark. Der forelå klare beviser for, at ambassadesekre-

tæren, der i realiteten ikke var diplomat, men var uddannet af og tilknyttet den polske efterretningstjeneste, havde drevet efterretningsvirksomhed i strid med den danske straffelov. Der var tale om ulovlig efterretningsvirksomhed rettet mod polske immigranter i Danmark og delvist i Tyskland.

Der var i sagen sket fængsling af en herboende polsk statsborger, som fra ambassadesekretæren havde modtaget konkrete ordrer vedrørende indsamling af oplysninger om herboende polakker, i særdeleshed om deres vesttyske forbindelser og samarbejde med Radio Free Europe. Angiveligt af frygt for reaktionerne mod familien i Polen havde afhopperen afleveret lister over herboende polakker til ambassadesekretæren, ligesom han havde givet denne navnet på en i Polen bosat polak, der havde hjulpet to polske statsborgere med at flygte til Danmark. Kontakten mellem ambassadesekretæren og afhopperen havde fundet sted under konspirative møder.

Formålet med indsamling af personlige oplysninger om polske immigranter havde åbenbart været at skabe grundlag for at øve pression mod dem med henblik på senere at kunne hverve dem som agenter for den polske efterretningstjeneste.

Også i denne sag kom der en polsk reaktion. Statsministeren oplyste på et fællesmøde den 6. maj 1969 med udenrigspolitisk nævn og udvalget angående markedsforhandlingerne, at udenrigsministeriet den 5. maj 1969 havde modtaget telegrafisk underretning fra ambassaden i Warszawa om, at de polske myndigheder samme dag havde meddelt, at landbrugsråd, statskonsulent Olav Brahe-Pedersens fortsatte tilstedeværelse i Polen blev betragtet som uønskelig. Fristen for landbrugsrådets afrejse fra Polen var af de polske myndigheder fastsat til den 11. maj 1969.

Meddelelsen fra det polske udenrigsministerium var mundtlig og indeholdt ingen begrundelser for beslutningen om udvisningen. Af de ledsagende bemærkninger fremgik det imidlertid med al tydelighed, at man fra polsk side ingen indvendinger havde mod landbrugsrådets virksomhed eller adfærd i Polen, og at udvisningen var en gengældelseshandling for udvisningen fra Danmark den 29. april 1969 af den polske ambassadesekretær Stanislaw Niciejewski.

På den baggrund havde ambassaden i Warszawa den 6. maj overrakt det polske udenrigsministerium en note, i hvilken der blev givet udtryk for den danske regerings bestemte protest imod den uberettigede og vilkårlige udvisning af landbrugsråden.

Efter overrækkelse af noten havde udenrigsministeren udsendt en pressemeddelelse, hvori det blev fremhævet, at der var klare beviser for, at der havde fundet spionage sted i Danmark, og der fra polsk side ikke var fremført nogen klage over landbrugsråden. Statsministeren tilføjede, at udvisningen af landbrugsråden frembød lighedspunkter med den sovjetiske regerings udvisning i 1957 af landbrugsattaché Ranek som gengældelsesforanstaltning for udvisning af Danmark af tre militære medarbejdere ved den sovjetiske ambassade. Som bekendt havde hr. Ranek i 1965 genoptaget sine funktioner som

landbrugsråd ved ambassaden i Moskva. Der var adskillige lighedspunkter mellem de to sager.

Udvisning af Brahe-Pedersen og de dansk-polske diplomatiske uoverensstemmelser blev omtalt bl.a. i Politiken for 6. maj 1969 under overskriften: Polsk gengældelse for udvisning. Dansk diplomat skal forlade landet.

Udvisningen af pressesekretær ved WHO, sovjetisk statsborger Aleksandr Pusjkov, marts 1969.

Pusjkov, der var ansat som pressesekretær ved WHO's afdeling i København, var udstyret med sovjetisk tjenestepas. Han havde således ikke diplomatisk status, men der var hos danske myndigheder enighed om at behandle sagen efter „diplomatregler“. Efter ønske fra dansk side udrejste han den 22. marts 1969, idet han over en længere periode havde udfoldet aktiviteter over for flere danske journalister og andre, som efter PET's og justitsministeriets opfattelse var af en sådan art, at der var grundlag for en tiltalerejsning efter straffelovens § 108.

Emnerne for Pusjkovs virksomhed var en bred vifte af politiske spørgsmål, med særlig vægt på udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske forhold, men der indgik også indenrigspolitiske emner og interesse for partiernes personforhold og interne forhold. Efter PET's opfattelse havde hele hans virke intet at gøre med hans virksomhed som pressesekretær i WHO, hvor han efter det oplyste lavede meget lidt. Hans konspirative metoder og den klare stærke tilknytning til KGB-elementet på ambassaden førte til, at PET, understøttet af justitsministeriet ønskede hans udvisning af Danmark.

Udenrigsministeriet var noget tøvende heroverfor, og der foregik overvejelser over et par måneder, før sagen endelig fandt sin afslutning. Sagen blev fyldigt omtalt i pressen, således i Berlingske Tidende den 3. april 1969.

Reaktion over for tre sovjetiske diplomater, april 1972

På mødet i Embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål den 15. februar 1972 drøftede man et notat af 7. januar 1972 fra PET vedrørende ulovlig efterretningsvirksomhed udøvet af 3. sekretær ved den sovjetiske ambassade Anatolij Illarionov. I hen ved et år havde han udfoldet aktivitet, der, såfremt han ikke var beskyttet af diplomatisk immunitet, ville berettige tiltalerejsning efter straffelovens § 108, idet han havde udøvet ulovlig efterretningsvirksomhed på det teknisk-videnskabelige område, herunder med hensyn til omgåelse af embargobestemmelserne.

PET indstillede i notatet, at Illarionovs ulovlige adfærd bringes til ophør, og at han udvises af Danmark, idet en fortsættelse skønnedes at ville indebære

en krænkelse af væsentlige danske samfundsinteresser og fare for danske borgers sikkerhed og velfærd.

På mødet indstillede justitsministeren, at 1. sekretær A. Lobanov, attaché Mikhail Makarov og 3. sekretær Illarionov udvist på grund af handlinger i klar strid med straffelovens § 108 om ulovlig efterretningsvirksomhed.

En del af de hændelser, der førte frem til danske myndigheders overvejelser om udvisningen af de tre sovjetiske ambassadefolk, havde været genstand for omtale i pressen. Måske for at komme begivenhederne i forkøbet henvendte den sovjetiske ambassadør den 4. april hos udenrigsministeren og henviste til, at der siden slutningen af marts i Berlingske Tidende, Information og andre danske blade havde været ført en kampagne imod sovjetiske ambassadeembedsmænd og deres påståede ulovlige virksomhed. Denne kampagne havde efter ambassadørens opfattelse en åbenlys antisovjetisk karakter og måtte opfattes som fjendtlige kræfters forsøg på at hindre europæisk afspænding og ødelægge det gode forhold mellem Sovjetunionen og Danmark. Ambassadøren afviste beskyldningerne. Da der var tale om ondsksfulde bagvaskelser, håbede han, at den danske regering ville tage alle nødvendige skridt for at standse kampagnen.

Udenrigsministeren takkede ambassadøren for hans henvendelse og udtalte, at ej heller Danmark ønskede de meget gode relationer ødelagt af mere eller mindre tåbelige ting, som man kunne græde over eller smile af alt efter temperament. Han havde set de nævnte artikler i aviserne, men kendte ikke sagerne herudover. Som bekendt var der i Danmark ikke mulighed for at udøve censur. Hvis historierne imidlertid savnede ethvert grundlag, ville de selv sagt ikke belaste forholdet mellem de to lande.

Den 7. april var der møde i regeringens sikkerhedsudvalg. Her udtalte udenrigsministeren, at han var enig i, at der var et klart grundlag for udvisningen af de tre sovjet-diplomater. Men forudsat, at man fremkom med en offentliggørelse til brug for pressen, som var tilstrækkeligt omfattende, burde man nok henset til de venlige relationer til Sovjetunionen undlade en formel udvisning. Det ville på denne måde være muligt at spille bolden videre til Sovjetunionen, og en sådan fremgangsmåde ville måske reelt virke nok så stærkt.

Statsministeren støttede denne tanke, som også justitsministeren, bl.a. i betragtning af de umiddelbart forestående besøg i Danmark af Den Øverste Sovjet, erklærede sig enig i.

Efter dette møde i regeringens sikkerhedsudvalg udsendte regeringen samme dag en pressemeddelelse om, at udenrigsministeriets direktør på grundlag af et møde i regeringens sikkerhedsudvalg samme dag havde tilkaldt den sovjetiske ambassadør til udenrigsministeriet og underrettet ham om, at danske myndigheder var i besiddelse af klare beviser på, at tre sovjetiske diplomater under deres tjeneste i Danmark havde involveret sig i aktiviteter, der var uforenelige med deres diplomatiske status, og som ville have

medført tiltalerejsning efter straffelovens § 108, hvis de ikke havde været beskyttet af deres diplomatiske immunitet.

De af diplomaterne udførte aktiviteter ville klart berettige den danske regering til at udvise disse fra Danmark. I betragtning af de eksisterende venskabelige forbindelser mellem Danmark og USSR havde den danske regering imidlertid besluttet ikke at foretage videre i sagen for indeværende ud over at henlede ambassadørens opmærksomhed på sagens stærke kendsgerninger og alvor. Det blev samtidig tilkendegivet over for ambassadøren, at man for fremtiden ikke ville tolerere nogen form for ulovlig efterretningsvirksomhed fra den sovjetiske ambassades side, og såfremt nye sager skulle opstå, ville den danske regering ikke blot alvorligt overveje øjeblikkelig udvisning af nye lovovertrædere, men også genoverveje spørgsmålet om udvisning af de tre omhandlede sovjetiske diplomater.

Det blev tilføjet, at ganske som den danske regerings holdning var motiveret af ønsket om fortsat forbedring af de venskabelige relationer mellem de to lande, ville det fra den danske regerings side blive taget som et tegn på, at der fra sovjetisk side var et ønske om at konsolidere og udvikle relationerne, hvis den sovjetiske regering som konsekvens af de omhandlede hændelser følte sig foranlediget til at afslutte de nævnte tre diplomaters tjenesteperiode i Danmark inden for en overskuelig fremtid.

Det udenrigspolitiske nævn blev orienteret om reaktionen over for tre russere under mødet den 18. april 1972.

Udenrigsministeren oplyste her, at der var i alle tre tilfælde fuldt tilstrækkeligt grundlag for en udvisning, men regeringen besluttede af hensyn til bevarelsen af det gode forhold til Sovjetunionen i stedet at henstille til den sovjetiske ambassadør, at de pågældende inden for en rimelig tid blev hjemkaldt. Han henviste til, at der forelå klare beviser for den ulovlige virksomhed, og fastslog, at fremtidig ulovlig efterretningsvirksomhed ikke ville blive tolereret.

De tre diplomater blev i pressemeddelelsen identificeret som 1. sekretær Anatolij Lobanov, født 1933, attaché Mikhail Makarov, født 1939 og 3. sekretær Anatolij Illarionov, født 1938.

Lobanov var identificeret som KGB-officer og havde gjort tjeneste i Danmark i perioden 1964 – 1969, og havde tiltrådt en ny tjenesteperiode i 1971. Han havde sit virkefelt blandt politikere, overordnede embedsmænd, diplomater og journalister. Der forelå informationer, der indicerede hans involvering i disinformationsaktiviteter. (Tilknyttet KGB-residenturets politiske sektion).

I marts 1972 forsøgte han – under dække af at optræde som diplomat fra et centralamerikansk land – at hverve en herværende thailandsk diplomat til efterretningsmæssigt samarbejde, idet han tilbød den thailandske diplomat 10.000 danske kroner som honorar for udlevering af den thailandske, diplomatiske kode. – Forarbejdet til denne operation blev udført af Mikhail Makarov, som havde forledt den thailandske diplomat til at modtage penge

for forskellige oversættelser. Makarov indrejste til Danmark i juli 1970 og involverede sig i efterretningsaktiviteter, dels over for diplomater, akkrediteret i Danmark, dels over for en dansk statsborger, som han forsøgte at bestikke til at udføre efterretningsopgaver. – Makarov var identificeret KGB-officer.

Illarionov var ligeledes identificeret som KGB-officer og arbejdede i KGB-residenturets sektion for teknik og videnskab. Han indrejste i Danmark i marts 1970 og gjorde sig bemærket ved sine forsøg på at hverve agenter, der kunne bistå med omgåelse af embargo-reglerne.

De tre KGB-folk forlod successivt Danmark inden for de følgende måneder. – Dette blev offentliggjort i en pressemeddelelse fra udenrigsministeriet den 25. august 1972.

Spionaffæren i København blev ikke bare livligt omtalt i dansk presse, men også i udenlandsk presse, se således Frankfurter Allgemeine Zeitung fra 6. april 1972 med overskriften: Spionageaffære i København.

Allerede ved møde med udenrigsministeriets direktør den 7. april havde den sovjetiske ambassadør afvist beskyldningerne, men med den vægt, man måtte lægge på de gode relationer tog han den danske regerings holdning ad notam. Den 26. april henvendte den sovjetiske ambassadør sig til udenrigsministeren, idet han efter instruks fra sin regering ønskede en samtale hurtigst muligt. Den sovjetiske ambassadør havde allerede tidligere henledt udenrigsministeriets opmærksomhed på den antisovjetiske pressevirksomhed, der fandt sted i Danmark, og som var organiseret af fjendtlige kræfter med sigte på at hindre udviklingen af et godt dansk-sovjetisk forhold. Det var beklageligt, at den danske part ikke for sit vedkommende havde taget forholdsregler til standsning af denne kampagne. Hertil kom imidlertid, at det danske udenrigsministeriums direktør i sin udtalelse af 7. april var fremkommet med en påstand om, at nogle af de sovjetiske diplomater i København handlede på en måde, der var uforenelig med deres diplomatiske status. Ambassadøren var nu bemyndiget af sin regering til kategorisk at afvise disse påstande. Fra sovjetisk side anså man det danske udenrigsministeriums erklæring af 7. april som åbenlyst inspireret af presseomtalen.

Udenrigsministeren svarede, at han betragtede ambassadørens henvendelse med megen alvor. Det var udtryk for en mangel på forståelse af situationen, som overraskede ham. Ambassadøren havde allerede været i udenrigsministeriet en gang om denne sag, og den nuværende henvendelse måtte forstås som en ny protest vedrørende den danske presse. I den anledning ville ministeren oplyse, at den danske presse var fri, og at regeringen hverken kunne eller ville censurere den. På grund af de venskabelige følelser, Danmark nærrede over for Sovjetunionen, undlod man denne gang at drage konsekvenser, man kunne have draget på basis af klare beviser. Man nøjedes med at henstille, at ambassadøren gjorde sin indflydelse gældende med henblik på, at de i sagen implicerede medarbejderes ophold i Danmark inden for et passende tidsrum blev bragt til ophør. Udenrigsministeren udtalte afslut-

ningsvis, at han ikke ønskede at presse ambassadøren for svar om, hvornår de nævnte rejste, men kun at sige, at denne sag, indtil den havde fundet sin endelige afslutning, måtte føles som en belastning af det gode forhold, som begge lande ønskede at have. Han bad om, at dette blev meddelt ambassadørens regering.

Ambassadøren påpegede, at i de to år, han havde været i København, havde han betragtet det som sin hovedopgave at udbygge de venskabelige forbindelser mellem Danmark og Sovjetunionen, og et blik på de sidste to års udvikling ville vise, at dette var lykkedes, hvilket både Kosygin-besøget, Den Øverste Soyjets besøg og det forhold, at han nu arbejdede på dansk statsminister-besøg i Sovjetunionen viste.

De seneste dages løgn om hans land havde oprørt ham meget. Et hvilket som helst lands presse, hvad enten den betegnes som fri eller ufri, var ikke „fri“, men havde ansvaret for, hvad den skrev. Hvis pressens udtalelse kunne skade forholdet til Sovjetunionen, var der altid mulighed for at sige dette til pressen. Den danske presse havde skrevet fornærmende artikler om Sovjetunionen.

Med henvisning til samtalen den 7. april sagde ambassadøren videre, at den nuværende situation ikke var fordelagtig for udviklingen af de venskabelige forbindelser mellem Danmark og Sovjetunionen, og de to lande burde fortsat arbejde videre på at forbedre forholdet.

Udenrigsministeren kunne ikke se, at der var meget formål i nu at fortsætte drøftelsen. Han var enig med ambassadøren i, at forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen i de to år, ambassadøren havde været i Danmark, havde været godt. Hvad den aktuelle sag angik, kunne han kun gentage, at den danske regering havde handlet 100% korrekt i enhver henseende, og i alle måder havde behandlet den sådan, som det krævedes over for en stat, med hvem man havde venskabelige relationer.

Den 28. april 1972 overrakte chefen for det sovjetiske udenrigsministeriums skandinaviske afdeling en note til den danske ambassadør i Moskva.

Heri hed det, at det sovjetiske udenrigsministerium anså det for nødvendigt at erklære, at medarbejdere ved den danske ambassade i Moskva, en førstesekretær og en arkivar havde begået handlinger, som var uforenelig med deres diplomatiske status, og som var grundlag for deres bortvisning fra Sovjetunionens territorium.

Såfremt denne erklæring fra dansk side blev modtaget som foranledning til at bringe de to nævnte medarbejders tjeneste i Sovjetunionen til ophør inden for et acceptabelt tidsrum, ville det blive opfattet som et tegn på, at man ønskede at styrke og udvide de venskabelige forbindelser mellem landene.

Derudover anmodede Sovjetunionens udenrigsministerium om, at man tog til efterretning, at de sovjetiske myndigheder besad beviser for visse danske statsborgeres ukorrekte optræden på sovjetisk territorium. Ikke desto mindre havde de sovjetiske myndigheder, i ønsket om at styrke de sovjetisk-

danske forbindelser, ikke taget nogen som helst forholdsregler mod disse personer. Imidlertid ville de sovjetiske myndigheder, såfremt sådanne handlinger fortsatte, se sig nødsaget til at tage de nødvendige skridt til deres ophør.

I sin indberetning pegede ambassadøren på, at demarchen for ham at dømme repræsenterede et sovjetisk forsøg på at opstille en optisk parallel til det i København passerede.

Den 5. maj udsendte udenrigsministeriet en pressemeddelelse om den sovjetiske demarche af 28. april. Dette var foranlediget af presseforlydender i Moskva.

Justitsministeren redegjorde for de mandskabsmæssige vanskeligheder for politiet ved en overvågning af Koslov. Han forstod statsministerens betænkeligheder, men måtte heroverfor pege på, at Sovjetunionen måske opfattede anmodningen fra Koslov som en prøveballon. Vel var Danmark et lille land, men en vis fælles optræden i NATO kunne være ønskelig. Man kunne måske vente NATO støtte, hvis Sovjetunionen eskalerede. PET-chefen oplyste, at der alene fra Sovjetunionen befandt sig 30-40 efterretningsfolk her i landet. Til dækning af disse rådede PET over 12 mand plus, hvad man kunne trække på den fælles personalepulje.

Til brug for drøftelserne i regeringens sikkerhedsudvalg havde udenrigsministeriet udarbejdet et notat af 25. maj bl.a. vedrørende, at efter den engelske udvisningsaktion i september 1971 drøftede NATO's Specialkomite forskellige forholdsregler mod østlig efterretningsvirksomhed. Komiteen anbefalede bl.a. konsekvent nægtelse af visa til østeuropæiske embedsmænd, som var trukket tilbage fra eller udvist, officielt eller uofficielt, fra et NATO land som følge af efterretningsvirksomhed, eller som allerede havde fået nægtet visum til sådanne lande eller andet land. Disse anbefalinger forelagdes for NATO-rådet. Rådet tog dem til efterretning i enighed om, at de skulle bringes til kundskab for vedkommende nationale myndigheder for „whatever national action they may deem necessary“.

Under disse omstændigheder måtte det antages, at det ville vække mishag såvel i USA som i England og muligvis også i andre NATO lande, dersom Danmark accepterede Koslov.

Udgangen på overvejelserne blev, at udenrigsministeriets direktør ved en samtale den 26. maj 1972 forklarede den sovjetiske ambassadør, at man fra dansk side var klar over, at pressens behandling af diplomatsagen kunne virke pikerende for Sovjetunionen, og at man af hensyn til forholdet mellem landene gerne ville undgå en fortsættelse af denne presseomtale. Anmodningen om visum til hr. Koslov havde sat de danske myndigheder i en vanskelig situation i så henseende, derved at hr. Koslov under sine tidligere tjenester havde været indblandet i en sag om ulovlig efterretningsvirksomhed, hvorfor det måtte anses for sandsynligt, at hans stationering i København ville give anledning til betydelig belastende presseomtale. For at undgå dette fandt man det rigtigst ikke at imødekomme visumansøgningen.

Nægtelse af visumudstedelse til 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade Anatolij Glusjtjenko, februar 1973

I et notat af 30. januar 1973 redegjorde PET for Glusjtjenkos baggrund og indstillede over for udenrigsministeriet, at der blev nægtet visum til Glusjtjenko.

Det fremgår af PET's notat, at Glusjtjenko var identificeret som tilhørende KGB. I september 1972 søgte han visum til England for at tiltræde en stilling ved den sovjetiske ambassade i London. Alene med den begrundelse, at han var identificeret som KGB-officer, blev han nægtet visum.

I sit notat henviser PET til et NATO-dokument. Heri hedder det bl.a. under punktet om nægtelse af visum eller indrejsetilladelse til kommunistlandes embedsmænd og funktionærer, som vides at være efterretningsofficerer eller mistænkes for at være det, at i de sidste 12 måneder har NATO regeringer nægtet at udstede visum til mindst 84 embedsmænd fra kommunistiske lande; 31 af disse skulle have tiltrådt stillinger som diplomater.

PET oplyste endvidere, at man havde fået bekræftet fra engelske sikkerhedsmyndigheder, at det fortsat var engelsk praksis at nægte visum alene med den begrundelse, at den pågældende var efterretningsofficer. Sagen gav anledning til grundige overvejelser i udenrigsministeriet og forelæggelse både i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål og i regeringens sikkerhedsudvalg.

Den væsentlige forskel på Koslov-sagen og den nu foreliggende Glusjtjenko-sag udpegedes som værende, at Glusjtjenko kun var identificeret som KGB-mand, men at der ikke forelå oplysninger om ulovlig efterretningssomhed, og at der følgelig heller ikke havde været presseomtale af ham.

Til brug for de fortsatte drøftelser med udenrigsministeriet producerede PET et notat af 1. februar 1973, hvori resumeredes de kontraefterretningssager, der var afsluttet med reaktion fra dansk side i 1972. Der omtales tilbagekaldelse af visum til en polsk statsborger A. Bolewski, der tilhørte den polske militære efterretningstjeneste. Han var under sin tjeneste i København ved det polske luftfartsselskabs kontor aktivt involveret i en efterretningssag, der i 1964 førte til udvisning af tre polske militærattachéer. Han var nu leder af den militære efterretningstjenestes skandinaviske afdeling for operative sager. I februar 1972 søgte han 5 dages besøgsvisum til den polske ambassade i København. Et af den danske ambassade i Polen allerede udstedt visum blev efter drøftelse i embedsmandsudvalget tilbagekaldt over for det polske udenrigsministerium.

Endvidere omtales anmodningen til den sovjetiske ambassade om at hjemkalde diplomaterne Makarov, Lobanov og Illarionov, hvilket blev meddelt ambassadøren den 7. april 1972 efter beslutning i regeringens sikkerhedsudvalg. De tre russere udrejste i løbet af foråret og sommeren 1972. Endvidere omtales nægtelse af visum til den sovjetiske statsborger Koslov som ovenfor omtalt.

Endelig redegøres for et antal verserende sager af tilsvarende art vedrørende sovjetiske diplomater. Det drejer sig om tre sager, hvor sovjetiske diplomater, der tilhører KGB, udfører efterretningsmæssige aktiviteter – dels inden for det teknisk-videnskabelige område, dels over for danske militærpersoner og over for forskellige kredse i samfundet. Endvidere drejer det sig om to sovjetiske assisterende militærattachéer, der tilhører den militære efterretningstjeneste GRU, der er i færd med at udfolde efterretningsmæssige bestræbelser over for danske befalingsmænd og officerer.

Det resumeres endvidere i notatet, at på den sovjetiske ambassade er der 83 ansatte, hvoraf 30 antages at tilhøre efterretningstjenesterne. Alene for diplomatgruppen er tallene 26 diplomater, hvoraf 21 tilhører efterretningstjenesterne.

På den polske ambassade opgøres antallet af ansatte til 34, hvoraf 14 formodes at tilhøre efterretningstjenesterne. – Alene for diplomatgruppen er tallene henholdsvis 12 og 9.

Glusjtjenko sagen blev drøftet på embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmåls møde den 8. februar 1973. I sin argumentation for en visumnægtelse støttede PET-chefen sig på den faste engelske praksis og anbefalingerne fra NATO's Specialkomite. Han pegede på, at disse anbefalinger var blevet taget til efterretning af NATO-rådet, men de var selvsagt ikke bindende for den danske regering. Glusjtjenko-sagen var det første rene tilfælde, hvor spørgsmålet om anvendelse af denne NATO-anbefaling kom på tale for Danmark.

Justitsministeriets departementschef var stemt for at nægte Glusjtjenko visum, idet de vil beslaglægge for store ressourcer hos PET, hvis man modtog denne kendte efterretningsmand. Også hensynet til England måtte spille ind her. Denne opfattelse blev delt af forsvarsministeriets departementschef og af repræsentanten for forsvarrets efterretningstjeneste. Også statsministeriets departementschef var betænkelig ved det dræn på PET's ressourcer, som Glusjtjenkos tilstedeværelse i Danmark ville medføre. Udenrigsministeriets repræsentant tilkendegav, at udenrigsministeren var mest stemt for at give Glusjtjenko visum. Det ville være ubehageligt at risikere sovjetiske modforanstaltninger, fordi man stod foran udskiftning af et større antal medarbejdere i Moskva. Han henviste endvidere til, at der nu forelå oplysninger om, at der ret snart kunne blive tale om en egentlig udvisningssag (Belousov – se nedenfor), hvorfor noget kunne tale for at tage ubehagelighederne med Sovjetunionen på en sådan sag, i hvilken der forelå klar overtrædelse af dansk lovgivning, frem for ved at nægte visum til en person alene på det grundlag, at den pågældende var identificeret som tilhørende efterretningstjenesten. Der var enighed om, at sagen snarest burde drøftes i regeringens sikkerhedsudvalg.

Efter konsultation med ministrene blev sagen på ny drøftet i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål den 16. februar 1973, hvor det blev besluttet, at videre skridt i sagen kunne ske i samklang med foranstaltningerne over for den sovjetiske militærattaché Belousov.

Den 16. februar 1973 – altså samme dag – blev det i et chiffterelegram meddelt den danske Moskva-ambassade, at der ikke vil kunne udstedes visum til Anatolij Glusjtjenko. Det hedder i samme chiffterelegram (til ambassadens egen underretning), at der er tale om regeringsbeslutning, truffet under hensyn til, at Glusjtjenko er kendt som KGB-officer og med denne begrundelse er nægtet visum til England i september 1972.

Den sovjetiske ambassade vendte ved flere lejligheder tilbage til spørgsmålet om visumnægtelse over for Glusjtjenko, som man fandt var en handling, der „ikke tjente til at udvikle de gode forbindelser mellem Danmark og Sovjetunionen“.

Udvisning af den stedfortrædende sovjetiske militærattaché, oberstløjtnant Konstantin Belousov, februar 1973.

Den 21. februar 1973 meddelte udenrigsministeriet den tilkaldte sovjetiske ambassadør, at danske myndigheder havde konstateret, at stedfortrædende militærattaché ved Sovjetunionens ambassade i København, oberstløjtnant Konstantin Belousov under sit ophold i Danmark havde forsøgt at skaffe sig oplysninger om forhold af hemmelig karakter vedrørende Danmarks forsvar på en måde, der var i strid med dansk straffelovs § 107. Oberstløjtnant Belousov havde hermed udvist en adfærd, som var uforenelig med hans status som diplomat. Under henvisning til den erklæring, som udenrigsministeriets direktør på regeringens vegne den 7. april 1972 afgav over for Sovjetunionens ambassadør, anmodede udenrigsministeriet den sovjetiske ambassade om at foranledige, at oberstløjtnant Belousov snarest, senest den 28. februar, forlod Danmark. Det meddeltes samtidig, at den danske regering ikke havde til hensigt at offentliggøre sin beslutning vedrørende oberstløjtnant Belousov.

Ambassadøren beklagede denne udvikling, som næppe ville fremme forholdet mellem landene. Han var overbevist om, at Belousov intet forkert havde begået, men ambassaden ville naturligvis efterkomme regeringens ønske. Ambassadøren henstillede i samme forbindelse til det danske udenrigsministerium, at man nu trak ambassadesekretær Svahn hjem fra Moskva, sådan som man fra sovjetisk side tidligere havde anmodet om. – Udgangen på det blev, at ambassadesekretær Svahn faktisk blev hjemkaldt pr. 1. april.

På udenrigspolitisk nævnsmøde den 7. marts 1973 redegjorde udenrigsministeren for udvisningen af den stedfortrædende sovjetiske militærattaché. Udenrigsministeren understregede, at der her var tale om den første virkelig alvorlige og klare sag i relation til Sovjetunionen siden fremsættelsen af erklæringen af 7. april 1972 om de tre sovjetiske diplomater, der udøvede ulovlig efterretningsvirksomhed. Ministeren fremhævede, at det ville være af stor værdi, hvis sagen ikke kom frem offentligt, og der, måske netop fordi sagen var holdt skjult, endnu ikke var konstateret sovjetiske modforholdsregler.

Som tilsigtet blev sagen ikke omtalt i pressen, men den danske presse var netop i disse martsdage i 1973 præget af en lang række artikler om sovjetisk spionagevirksomhed.

Med en rapport udsendt af det engelske institut for konfliktforskning, som kilde oplyste Politiken den 13. marts 1973 således i en overskrift, at Sovjet har 48 spioner i Danmark, og den 19. marts 1973 har Jyllands Posten en ledende artikel med overskriften: Det vrimler med spioner. I artiklen harceleres over, at „vore (danske) militære anlæg dårligt kan beslaglægge hele deres arbejdskraft – det store antal taget i betragtning – så der må også blive tid til industrispionage, der er en af tidens pestilenser og forskelligt kontaktarbejde i overensstemmelse med kommunismens konspirative traditioner. Alt sammen ubehageligt at tænke på i en periode, da russerne i øvrigt taler om afspænding og sikkerhedskonference og en særligt ophøjet, sublim form for fred i det ganske Østersøområde“.

Det hedder videre i den ledende artikel:

Det skal erindres, at når russerne taler om fred og sameksistens, tænker de på en tilstand, hvor deres egne samfund forbliver lukkede og kontrollerede, mens de selv frit kan benytte deres diplomati, deres handelsaftaler og deres kulturaftaler som dække for aggression mod de vestlige samfund.

Den omhandlede rapport fra det engelske Institute for the Study of Conflict i London og den dertil knyttede presseomtale gav anledning, at folketingsmand Poul Schlüter den 12. marts skrev et brev til udenrigsministeren og bad om, at emnet – sovjetisk efterretningsvirksomhed – blev gjort til genstand for drøftelse i et kommende møde i udenrigspolitisk nævn.

I et til brug for udenrigsministeriet af PET udarbejdet notat af 21. marts 1973 refereres til den engelske rapport, der oplyser, at specielt for Danmarks vedkommende er 48 af 91 tjenestegørende ved den sovjetiske ambassade og dennes institutioner (ca. 63%) identificeret som mistænkt for at være tilknyttet efterretningstjenesterne. Disse tal er fra 1972.

I sit notat tager PET stilling til denne engelske opgørelse og oplyser, at den sovjetiske ambassade og dennes institutioner og officielle sovjetiske foretagender som Aeroflot og Inturist m.v. pr. 20. marts 1973 har en samlet medarbejderstab på 80, hvoraf 26 er anmeldt som diplomater. – Af de ansatte er, efter dansk opfattelse 28 – 35 (dvs. 35 – 41%) med sikkerhed eller helt overvejende sandsynligt identificeret som efterretningsfolk. Pr. 20. marts 1973 er tallet 28 (35%); blandt diplomater er 21 efterretningsfolk, svarende til 77%.

Man kan således konkludere, at for diplomaternes vedkommende er der ingen forskel mellem rapportens europæiske gennemsnitstal og de danske tal. Den forskel, der er i forhold til det højeste danske tal for efterretningsspersonale, fremkommer utvivlsomt dels ved, at rapporten i tallet for samtlige ansatte medtager de ved WHO's kontor i København ansatte russere, dels ved at man med hensyn til efterretningsspersonale tager udgangspunkt i, hvad man

bl.a. gennem afhopperforklaringerne normalt måtte vente at finde i en sovjetisk ambassade i et NATO-land.

Emnet blev drøftet på udenrigspolitisk nævns møde onsdag den 28. marts 1973, hvor justitsministeren gav en redegørelse i overensstemmelse med PET's notat af 21. marts 1973.

Udenrigsministeren bemærkede, at det ikke var dansk praksis at skride til udvisning, blot fordi en udenlandsk diplomat vides at være tilknyttet en fremmed efterretningstjeneste. Derimod greb man hårdt ind, hvis der var tale om påviselig spionagevirksomhed.

Overvejelser omkring foranstaltninger til imødegåelse af de østlige militærattachés rekognosceringsvirksomhed, 1973

På et møde i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål i 1973 drøftede man et af PET udarbejdet oplæg om en ændring af formen for PET's observationer af de sovjetiske og polske militærattachés rejser i Danmark. Hidtil havde PET gennemført en skjult observationsform, hvor man søgte at undgå, at de pågældende følte sig iagttaget. Denne observationsform var yderst personalekrævende og medførte også, at man måtte slippe de overvågede, hvis de f.eks. stod ud af bilen og gik ind i en skov. Den nye ordning, der fik betegnelsen klods-holds observation, gik ud på, at PET's observationsfolk helt åbenlyst fulgte de fremmede militærattachéer under deres rekognosceringsrejser i Danmark. Hermed ville man få et væsentligt bedre indblik i, hvad de faktisk foretog sig, og man ville spare betydelige personaleressourcer.

Behovet herfor fremgår af et notat fra forsvarrets efterretningstjeneste fra 1973 om en typisk østlig militærattachérejse. Det drejede sig om en rejse foretaget i september 1970 af to sovjetiske militærattachéer, der gennemrejser området fra Ebeltoft op mod Aalborg og rundt i Vendsyssel. Det konkluderes i FE's notits, at de to sovjetiske militærattachéer på tre dage havde besigtiget tre overgange over Limfjorden, to vigtige havne, syv olieanlæg, en radarstation, fire maritime ammunitions-, mine- og torpedomagasiner, en flyvestation, en flåderadio, et efterretningsanlæg og en regeringsbunker.

I overvejelserne omkring den nye, mere pågående observationsform, der kunne forventes at medføre klager, indgik også det forhold, at man i Norge var gået over til klods-holds observationer, samt at der gjaldt særlige rejserestriktioner for de østlige militærattachéer, der kun måtte komme i de nærmeste fylker ved Oslo. I Sverige var der særlige sikkerhedsområder, hvor militærattachéerne ikke måtte komme. Udenrigsministeriet gav udtryk for visse betænkeligheder, men fandt på den anden side, at man burde give PET lejlighed til at gennemføre nyordningen, som man jo senere kunne tage op til overvejelse. Udenrigsministeriet bad om at blive underrettet, såfremt der opstod episoder med militærattachéerne under observationerne. – Der ses ikke omtale af klager eller episoder.

Udvisning af den assisterende polske handelsattaché W. Chryszczanowicz, november 1973

Den 16. november 1973 blev den polske ambassaderåd som fungerende ambassadør kaldt til chefen for udenrigsministeriets P-afdeling, der meddelte den polske ambassaderåd, at den assisterende handelsattaché havde gjort sig skyldig i handlinger, der var i strid med hans diplomatiske status. Hvis han ikke havde været beskyttet af sin diplomatiske immunitet, ville han være blevet sat under tiltale for overtrædelse af den danske straffelovs § 108. På denne baggrund anmodede udenrigsråden om, at ambassaden drog omsorg for, at Chryszczanowicz forlod Danmark inden for en rimelig tid.

Det blev samtidig tilkendegivet, at der af hensyn til de gode relationer mellem de to lande ikke fra dansk side ville ske offentliggørelse af sagen. På den anden side ville danske myndigheder se det som udtryk for et gensidigt ønske om gode forhold, hvis den polske regering inden for en rimelig frist tog skridt til at bringe Chryszczanowicz ophold i Danmark til ophør.

Den polske ambassaderåd protesterede, men i øvrigt var de polske reaktioner meget begrænsede. Chryszczanowicz udrejste af landet en uges tid efter den 16. november.

I et notat af 8. oktober 1973 fra PET redegøres nærmere for sagen. Det fremgår heraf, at Chryszczanowicz tilhørte den polske militære efterretnings-tjeneste, Z-II. Han blev i 1966 udvist fra Schweiz for ulovlig efterretningsvirksomhed, idet han under sin tjeneste i Schweiz havde beordret en tidligere polsk – nu schweizisk statsborger – til at tilvejebringe oplysninger om polske immigranter og immigrantorganisationer i Schweiz samt teknisk-videnskabelige oplysninger.

I den foreliggende sag i Danmark drejede Chryszczanowiczs ulovlige efterretningsvirksomhed sig om, at han i en længere periode havde lagt stærkt pres på en polsk ingeniør, der opholdt sig som flygtning i Danmark. De polske bestræbelser gik ud på at få ingeniøren til at bistå med teknisk-videnskabelig efterretningsvirksomhed.

Den polske ingeniør havde et par år før rettet henvendelse til den polske ambassade om udrejsetilladelse til kone og barn og for at opnå fornyelse af sit polske pas. En polsk vicekonsul, der ligeledes var tilknyttet den polske militære efterretningstjeneste, forsøgte over en lang række møder at involvere ingeniøren i ulovlig efterretningsvirksomhed. Da vicekonsulen forlod Danmark efter endt tjeneste, blev kontakten overdraget til Chryszczanowicz, der fortsatte i samme spor.

Den polske ingeniør så først mulighed for at betro sig til danske myndigheder, da hans ægteskab på grund af den langvarige adskillelse var blevet opløst. Der ses ikke presseomtale af sagen.

I efteråret 1973 overvejede embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål også mulige skridt over for en polsk militærattaché, der straks efter sin tiltræ-

den i Danmark havde optaget kontakt med en polsk statsborger, der var blevet hvervet som efterretningsagent af den polske militære efterretningstjeneste, inden han fik udrejse af Polen.

Der synes ikke at være foretaget yderligere skridt i denne sag, der var under kontrol af politiets efterretningstjeneste.

Udvisning af fire sovjetiske ambassademedarbejdere, september 1975

Af udenrigsministeriets notat af 8. september 1975, udarbejdet til brug for udenrigsministerens orientering af udenrigspolitisk nævn, fremgår, at udenrigsministeriets direktør den 4. september havde meddelt den sovjetiske ambassadør, at en 2. sekretær ved den sovjetiske ambassade og tre ingeniører ved dennes handelsafdeling havde udfoldet ulovlig efterretningsvirksomhed, hovedsageligt af industrispionagekarakter og omfattende bl.a. frembringelser af militære interesser. Forholdene blev betragtet som værende af grov karakter og ville berettige til en tiltalerejsning efter straffelovens bestemmelser om ulovlig efterretningsvirksomhed.

I stedet for at skride til en formel aktion havde regeringen besluttet af hensyn til bevarelsen af det gode forhold til Sovjetunionen at henstille, at den af de pågældende sovjetiske handels- og ambassademedarbejdere, der opholdt sig i Danmark, nemlig en af ingeniørerne ved handelsafdelingen, snarest muligt ville blive hjemkaldt. For så vidt angår de to andre medarbejdere, 2. ambassadesekretær og ingeniør, der ikke var i Danmark for tiden, bestemte man, at det skulle meddeles den sovjetiske ambassade, at de ikke på ny ville kunne indrejse. Den sidste af de fire var allerede afmeldt efter endt tjeneste.

Udenrigsministeren havde endvidere betonet, at af hensynet til de dansk-sovjetiske forhold er det meget vigtigt, at de afgivne oplysninger blev behandlet med den største diskretion.

Sagerne om de fire sovjetiske ambassadefunktionærer, Usipov, Jermakov, Kedrov og Sjarov blev indberettet til udenrigsministeriet ved skrivelse af 29. august 1975 med flere bilag af politiets efterretningstjeneste.

I sit sagsbehandlingsnotat af 1. september 1975 karakteriserer udenrigsministeriet den udfoldede virksomhed som en blanding af industri-, handels- og politisk spionage, idet industrispionageelementet er det mest dominerende.

I udenrigsministeriets notat erklærer sagsbehandleren sig i princippet enig med justitsmyndighederne i, at de fire russeres virksomhed her i landet bør bringes til ophør. De pågældende synes at være særdeles aggressive, og deres fortsatte forbliven her i landet ville betyde en belastning for politiets efterretningstjenestes begrænsede mandskabsressourcer. For Sjarovs og Kedrovs vedkommende gør sig endvidere et hensyn til NATO-allierede gældende, jf. NATO-rådets henstilling fra efteråret 1971 om udvisninger og visumnægtelse.

Udenrigsministeriet fandt derfor, at det ville kunne give anledning til forundring hos andre lande, med hvilke man samarbejder på det kontraetterretningsmæssige område, hvis der ikke blev truffet foranstaltninger over for personer, der tidligere er udvist eller nægtet visum til andre NATO lande.

Kedrov var således i 1968 blevet nægtet fortsat opholdstilladelse som tjenestegørende ved den sovjetiske ambassades handelsafdeling i London på grund af ulovlig efterretningsvirksomhed. Han havde her, som i Danmark, søgt at erhverve varer, opført på embargolister og at opnå efterretningsforbindelse til tre engelske studenter.

2. sekretær Sjarov fik i juli 1972 nægtet visum til Canada, øjensynligt på grundlag af de fra England fremkomne oplysninger om ulovlig efterretningsvirksomhed i England.

I sit notat påpegede udenrigsministeriet yderligere, at sagen i det hele taget kompliceres af den politiske problematik, dvs. de mange udvisninger og visumnægtelser i 1972 og 1973 og en handelspolitisk problematik i forbindelse med udenrigsøkonomiministerens rejse til Sovjetunionen.

Sagen blev kort drøftet efterfølgende på møde i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål den 29. september 1975, hvor udenrigsministeriets direktør karakteriserede den sovjetiske reaktion som „yderst stilfærdig“. Der havde ikke været nogen gengældelsesaktion fra sovjetisk side, og det syntes heller ikke, som om udvisningerne har haft nogen skadelig indflydelse på de nye kontakter på erhvervsområdet, som var ved at blive etableret efter udenrigsøkonomiministerens rejse til Sovjetunionen.

Som tilkendegivet gennem udenrigsministerens opfordring til størst mulig diskretion i udenrigspolitisk nævn blev de omhandlede udvisningssager ikke offentliggjort.

Berlingske Tidende kunne imidlertid den 11. januar 1976 i en stor artikel på forsiden oplyse, at „fire KGB-agenter sendt hjem i al hemmelighed“, og det hedder videre i rubrikken, at regeringen lovede ikke at offentliggøre udvisningen.

I artiklen omtales russerne med fuldt navn, og det registreres, at både justitsministeren og udenrigsministeren har enslydende svar til journalistens spørgsmål, nemlig ingen kommentarer.

I Berlingske Tidende for den 13. januar 1976 ses en ledende artikel med overskriften „Diskrete ministre“, hvor man kritiserer regeringen for den vidtrevne diskretion. Det hedder således i den ledende artikel:

„Meddelelsen om det afgivne løfte til russerne kan give indtryk af en meget vidtgående dansk hensyntagen, eller ligefrem underdanighed over for Sovjetunionen, og det kunne – fejlagtigt – opfattes i udlandet, som om Danmark bøjer sig for sovjetisk pres. Det er ingenlunde tilfældet, og den siddende regering har vist, at den kan og vil tale klart ud om f.eks. Warszawa-pagt landenes efterhånden meget nærgående øvelses- og overvågningsaktivitet omkring dansk område. Hvorfor så denne overdrevne diskretion?“

De diskrete udvisningers omtale i pressen var genstand for drøftelse i udenrigspolitisk nævnets møde den 14. januar. Udenrigsministeren udtalte, at han ikke havde været begejstret for, at Berlingske Tidende den 11. januar havde bragt en artikel under den omhandlede overskrift med baggrund i den sag, som udenrigsministeren havde redegjort for ved nævnets møde den 21. september 1975. Når udenrigsministeren ved denne lejlighed havde ønsket fortrolighed om sagen, skyldtes det bl.a. erfaringerne fra den to år tidligere foretagne udvisning, som havde voldt meget besvær, bl.a. gennem udvisning af en af de danske diplomater fra Moskva. I den her omhandlede sag var det derimod i kraft af fortroligheden lykkedes at få de uønskede ambassademedarbejdere, hvoraf i øvrigt kun en havde befundet sig i Danmark på det pågældende tidspunkt, fjernet diskret og hurtigt, og uden at det havde givet anledning til repressalier over for den danske ambassade i Moskva.

Presselækagen blev også drøftet på mødet den 14. januar 1976 i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål, hvor udenrigsministeriets direktør fandt det uheldigt, at en lækage af den omhandlede art kunne ske. Man skulle gerne bevare muligheden for at udvise uden offentliggørelse. Fra PET's side blev oplyst, at man ingen ide havde om, hvordan lækagen var sket.

Udvisning af den polske konsul Wiktor Kiryzenko, januar 1977

Den 10. januar 1977 tilkaldte udenrigsministeriets direktør den polske ambassadør for at meddele ham, at den danske regering var i besiddelse af sikre og klare beviser for, at Wiktor Kiryzenko, som var konsul ved Polens ambassade, havde begået handlinger, som var i modstrid med hans status som medlem af en diplomatisk repræsentation. Hvis han ikke havde været beskyttet af diplomatisk immunitet, ville han kunne strafforfølges for overtrædelse af den danske straffelovs § 108. Under disse omstændigheder havde direktøren fået i opdrag at anmode ambassadøren om at drage omsorg for, at Kiryzenko forlod Danmark senest med udgangen af indeværende måned. Det blev samtidigt meddelt, at udenrigsministeriet samme dags eftermiddag ville udsende en kort pressemeddelelse om sagen.

Udvisningen skete på grundlag af en beslutning i regeringens sikkerhedsudvalg den 7. januar 1977, hvor justitsministeren forelagde sagen. Udenrigsministeren var enig i udvisningen, der også blev tiltrådt af statsministeren, både hvad angår udvisning og offentliggørelse.

Sagen blev drøftet i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål på grundlag af et notat fra politiets efterretningstjeneste af 18. august 1976. Det fremgår heraf, at Kiryzenko indrejste i Danmark i august 1973, og at han med sikkerhed var identificeret som officer i den polske civile efterretnings-sikkerhedstjeneste MSW/SB.

Kirycczenkos ulovlige efterretningsvirksomhed drejede sig om hvervningsbestræbelser over for polske immigranter, der blev sat på at infiltrere polske immigrantkredse og polske immigrantorganisationer, både i Danmark og i udlandet. Andre polske efterretningsofficerer, tjenestegørende ved ambassaden i København, havde i perioder været involveret i forløbet, der i hvert fald strakte sig tilbage til 1971. En central polsk agent eller meddeler havde således måttet underskrive en samarbejdserklæring med polsk efterretningstjeneste for at få udrejsetilladelse fra Polen.

Det fremgår i øvrigt af PET's oplysninger i sagen, at Kirycczenko havde en stor andel i fængslingen i Polen af den polskfødte danske statsborger, S (Smolarz), som efter at have søgt fritagelse fra sit polske statsborgerskab, uden at være løst fra dette, i sommeren 1975 rejste til Polen på et visum, opnået hos Kirycczenko, der dog havde betinget sig, at Smolarz ikke publicerede dette. Kort efter ankomsten til Polen blev Smolarz anholdt og senere idømt 6 års fængsel for samarbejde med det danske efterretningsvæsen. – Der er ikke nærmere oplysninger i akten om dette forhold.

Sagen var genstand for livlig omtale i dagspressen, og således 11. januar 1977 i Ekstra Bladet og samme dag på B.T.s forside med overskriften: Polsk diplomat udvist for mordtrusler og for terror. I underrubrikken hedder det, at den polske ambassades 1. sekretær, Polens konsul i Danmark, Wiktor Kirycczenko, er udvist, „officielt for at skade det gode forhold mellem Polen og Danmark. Den reelle baggrund er, at Kirycczenko med terror og mordtrusler har forsøgt at gøre danske polakker til østagerter“.

Fra den polske ambassades side reageres med indkaldelse til et pressemøde ved pressemeddelelse af 11. januar. Mødet fandt sted den 12. januar på ambassaden. Men selvom ambassadøren i pressemeddelelsen havde stillet i udsigt, at han ville besvare pressens spørgsmål vedrørende den danske regerings udvisning af ambassadens konsul, fremgår det, at pressemødet kun varede ca. 1 kvarter, og at der intet fremkom fra polsk side ud over en protest mod udvisningen.

Pressemødet omtales således i B.T. for den 13. januar 1977.

Af en indberetning fra ambassaden i Warszawa af 24. januar 1977 fremgår, at det polske udenrigsministerium under en samtale i anden anledning havde besværet sig over, at man fra dansk side i sagen vedrørende Kirycczenko ikke var gået mere diskret til værks. Man fandt det uheldigt, at sagen var bragt til offentlighedens kundskab, idet det havde givet anledning til en dårlig omtale af Polen i dansk presse. Yderligere reaktioner fremgår ikke af sagen, og har efter alt at dømme ikke fundet sted. Kirycczenko udrejste den 28. januar 1977.

Udvisning af den assisterende militærattaché ved Sovjetunionens ambassade Aleksandr Pasjukov og 3. sekretær ved Sovjetunionens ambassade Nikolaj Stankevitj, oktober 1977

Den 20. oktober 1977 tilkaldte udenrigsministeriets direktør den sovjetiske ambassadør for at anmode ham om at drage omsorg for, at Pasjukov og Stankevitj forlod Danmark så hurtigt som muligt, dvs. inden for en tidsfrist på 14 dage.

Direktøren meddelte ambassadøren, at den danske regering havde klare beviser for, at Pasjukov havde gjort sig skyldig i overtrædelse af den danske straffelovs § 107 og 108, og klare beviser for, at Stankevitj havde gjort sig skyldig i overtrædelse af den danske straffelovs § 108.

Af hensyn til de gode relationer mellem de to lande kunne direktøren meddele, at det ikke var den danske regerings hensigt at offentliggøre noget om denne sag.

Ambassadøren protesterede mod udvisningen og udtalte, at en beslutning af denne karakter fra den danske regerings side ikke gavnede forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen.

Udvisningen af de to russere var blevet besluttet på et møde i regeringens sikkerhedsudvalg den 19. oktober, hvor justitsministeren i sin indstilling fandt, at overtrædelserne var så graverende, at de nødvendiggjorde en hurtig udvisning. Udenrigsministeren var enig heri, men henstillede, at offentligheden ikke blev underrettet om sagen. I denne forbindelse understregede han vigtigheden af, at der heller ikke på et senere tidspunkt fremkom oplysninger om udvisningerne. Denne afgørelse blev tiltrådt af statsministeren.

Af PET's materiale i sagen fremgår, at assisterende militærattaché Pasjukov i en længere periode havde udfoldet energiske bestræbelser på at hverve en dansk officer som efterretningsagent, mens en kollega, der også tilhørte den sovjetiske militære efterretnings tjeneste GRU, havde rettet sine bestræbelser imod en dansk forretningsmand, som han forsøgte at involvere i ulovlig efterretningsvirksomhed på det teknisk-videnskabelige område. En tredje GRU-officer, tjenestegørende ved den sovjetiske militærmission, var involveret i disse sager, men var udrejst efter endt tjeneste, da sagerne kom til afgørelse.

Udvisning af 2. sekretær ved Sovjetunionens ambassade Vladimir Merkulov, oktober 1981

Den 21. oktober 1981 tilkaldte udenrigsministeriets direktør den sovjetiske ambassadør og meddelte ham, at den danske regering var i besiddelse af klare beviser for, at 2. sekretær ved Sovjetunionens ambassade Vladimir Merkulov havde begået handlinger, som var strafbare i henhold til den danske straffe-

lovs § 108. Under disse omstændigheder var direktøren blevet instrueret om at anmode ambassaden om at drage omsorg for, at Merkulov forlod Danmark senest den 4. november.

Ambassadøren protesterede imod dette skridt. Både ambassadøren og udenrigsministeriets direktør forsikrede hinanden om det gensidige ønske om gode relationer mellem landene til trods for en sag af denne art.

Sagen er en udløber af sagen mod forfatteren Arne Herløv Petersen.

I PET's materiale om Arne Herløv Petersen sagen omtales også hans kontakt med KGB-officererne Tjebotok og Tjornyj, der imidlertid begge var udrejst af landet.

I en indberetning fra den danske ambassade i Oslo af 30. november 1981 refereres de norske aviser Verdens Gang og Aftenposten for oplysninger om, at det norske overvågningspoliti har indstillet, at to sovjetiske diplomater Aleksandr Makarov og 1. sekretær Tjebotok, der begge tidligere var tjenestegørende ved den sovjetiske ambassade i København og som var velkendt af det danske overvågningspoliti, udvises. Ifølge avisens oplysninger beskyldes begge KGB-folk for at have drevet „konspirativ virksomhed“, herunder infiltreret de norske fredsbevægelser, og for at have tilbudt nordmænd penge for at skrive læserbreve, der indeholdt angreb på NATO's atompolitik.

Det blev endvidere anført i artiklerne, at den norske udvisningssag har forbindelse med den seneste dansk udvisningssag, der udsprang af sagen mod forfatteren Arne Herløv Petersen. Aviserne kan oplyse, at det norske justitsdepartement hverken ville benægte eller bekræfte avisernes oplysninger, og at det norske udenrigsdepartement endnu ikke havde udtalt sig offentligt om sagen.

Udvisning af 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade Jevgenij Motorov, februar 1983

Den 10. februar 1983 tilkaldte udenrigsministeriets direktør den sovjetiske ambassadør for at meddele ham, at den danske regering havde klare beviser for, at 1. sekretær Motorov havde gjort sig skyldig i overtrædelse af den danske straffelovs § 108, hvorfor direktøren var blevet instrueret om at anmode ambassaden om at sørge for, at Motorov forlod Danmark inden for 14 dage. Ved samme lejlighed blev det tilkendegivet, at udenrigsministeriet ville udsende en kort pressemeddelelse om sagen.

Beslutning om udvisning var blevet taget på regeringens sikkerhedsudvalgs møde den 7. februar 1983. Her godkendte man også teksten til pressemeddelelsen. Forud herfor var gået møde i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål den 31. januar 1983, hvor man fra udenrigsministeriets side efterlyste oplysninger om andre landes nylige udvisninger og eventuelle reaktioner fra sovjetisk side i form af gengældelsesudvisninger. Udenrigsministeriet

ville også i øvrigt overveje, om der var hensyn, der for tiden talte imod udvisning.

Udenrigsministeren redegjorde for sagen på udenrigspolitisk nævns møde den 11. februar 1983. Han oplyste i denne forbindelse, at Motorovs bestræbelser gik ud på at skaffe sig oplysninger om avanceret vestlig teknologi, også inden for forsvarsområdet. Der var her tale om, at Sovjetunionen ad ulovlig vej forsøgte at skaffe sig adgang til teknologiske oplysninger inden for områder, der spiller en afgørende rolle for moderne krigsførelse. Udvisningen af Motorov medførte omfattende presseomtale i de efterfølgende dage. I Ekstra Bladet fra den 11. februar advarede DKP's Ib Nørlund således imod at stole for meget på PET's påstande.

Den 1. marts 1983 indberettede den danske ambassadør i Moskva, at han samme dag var blevet kaldt til det sovjetiske udenrigsministerium, hvor den fungerende chef for den skandinaviske afdeling oplæste følgende besked til ambassadøren:

USSR's udenrigsministerium nedlægger en protest imod danske myndigheders ubegrundede beslutninger om udvisning af landet af en medarbejder på den sovjetiske ambassade i Danmark. Beskyldningerne, som var fremført imod ham, er åbenlyst opfundne og bærer en provokatorisk karakter. Sådanne handlinger kan kun svare til interesserne hos de kræfter, som træder op imod udviklingen af de sovjetisk-danske forbindelser på samarbejdets og den gensidigt tillids grundlag.

USSR's udenrigsministerium udtrykker håbet om, at den danske side tager det ovenfor omtalte i betragtning og tager forholdsregler for at undgå lignende handlinger i fremtiden.

Den sovjetiske side forbeholder sig ret til at foretage tilsvarende skridt i forbindelse med denne uvenskabelige aktion.

Udvisning af to medarbejdere ved Sovjetunionens handelsrepræsentation i Danmark – Pjotr Naumov og Valerij Barabasj, maj 1984

Den 24. maj 1984 meddelte udenrigsministeriets direktør til den sovjetiske chargé d'affaires, at den danske regering var i besiddelse af klare beviser for, at to medarbejdere ved Sovjetunionens handelsrepræsentation i Danmark Pjotr Naumov og Valerij Barabasj havde begået handlinger, som er strafbare i henhold til den danske straffelovs § 108, hvorfor direktøren anmodede ambassaden om at drage omsorg for, at Naumov og Barabasj forlod Danmark inden for 14 dage. Det blev samtidigt tilkendegivet, at udenrigsministeriet ville udsende en kort pressemeddelelse om sagen.

Det blev oplyst til udenrigspolitisk nævn, at PET gennem længere tid har haft de pågældende under observation, og at deres bestræbelser var gået ud

på at skaffe sig avanceret teknologiudstyr, som kunne anvendes på det militære område. Der var her tale om aktiviteter, som også kendtes fra andre vestlige lande, hvor Sovjetunionen ligeledes ad ulovlig vej forsøgte at skaffe sig adgang til teknologisk viden inden for områder af væsentlig betydning for moderne krigsførelse.

På mødet den 14. maj 1984 i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål blev sagerne nærmere drøftet. Der var blandt deltagerne enighed om, at der var tale om virksomhed, som burde bringes til ophør, ved at de pågældende blev anmodet om at forlade landet.

Den 13. juni 1984 orienterede udenrigsministeren udenrigspolitisk nævn om, at Sovjetunionens udenrigsministerium over for den danske ambassadør i Moskva havde protesteret mod, som det hedder „den danske regerings ubegrundede beslutning om at udvise to medarbejdere ved den sovjetiske repræsentation i Danmark“. Det blev anført i protesten, at de anklager, som var rejst mod de pågældende, var rene påfund og havde en provokatorisk karakter, og at sådanne handlinger skadede de dansk-sovjetiske relationer og kun var til gavn for de kredse, der modsatte sig et godt forhold og samarbejde mellem de to lande. Den sovjetiske erklæring sluttede med en udtalelse om, at Sovjetunionens regering forbeholdt sig retten til at træffe tilsvarende forholdsregler.

Af indberetningen fra den danske ambassade i Moskva om denne protest fremgår, at det var den danske ambassadørs vurdering, at protesten måtte anses for den mildest mulige sovjetiske reaktionsform. – Der kom heller ikke yderligere reaktioner, og heller ingen gengældelsesudvisninger.

Visumnægtelse til polsk udenrigsministeriel embedsmand, september 1983

Den 2. september 1983 resolverede udenrigsministeriet, at der ikke vil kunne udstedes visum for et nidages ophold ved den polske ambassade i København som ledsagende diplomatisk kurer for en polsk efterretningsofficer, der tidligere havde været stationeret i København fra 1960-64 og i denne periode havde været aktivt involveret i den sag, der førte til udvisning af tre polske militærmedarbejdere i november 1964.

Det hedder i udenrigsministeriets resolution:

Det er fundet bevist, at ovennævnte K. har deltaget i den ulovlige efterretningsvirksomhed i Danmark, som førte til udvisning af tre medarbejdere ved den polske ambassade i 1964. Uagtet udvisningen ikke omfattede K., eftersom han allerede var udrejst, og selvom hans ulovlige forhold ikke er blevet påtalt over for de polske myndigheder, bør PET's indstilling om visumnægtelse følges. – Visumnægtelsen meddeltes i et chifffertelegram til ambassaden i Warszawa den 2. september 1983.

Udvisning af 2. sekretær ved Polens ambassade Ryszard Wojtal, september 1986

Den 3. september 1986 indkaldte udenrigsministeriets direktør den polske ambassadør og gav ham følgende meddelelse om, at den danske regering var i besiddelse af klare beviser for, at 2. sekretær ved Polens ambassade, Ryszard Wojtal, havde begået handlinger, som var strafbare i henhold til den danske straffelovs § 108. Under disse omstændigheder blev ambassaden anmodet om at drage omsorg for, at Wojtal forlod Danmark senest inden 14 dage.

Det fremgår endvidere af udenrigsministeriets notat, at ambassadøren udtrykte stor forbavselse over det fremførte og erklærede, at han ikke havde noget som helst kendskab til, at hr. Wojtal havde begået handlinger, der kunne betegnes som strafbare i henhold til den danske straffelov.

Udenrigsministeriets direktør oplyste ambassadøren om, at der ikke fra den danske regerings side ville blive udsendt nogen pressemeddelelse om udvisningen. Man kunne på den anden side selvsagt ikke garantere, at den danske presse ikke alligevel fik nys om sagen og omtalte den. – Der synes ikke at være sket presseomtale i sagen.

Ved chifffertelegram af 5. september 1986 indberettede den dansk ambassade i Warszawa, at den danske ambassadør samme dag var blevet kaldt i udenrigsministeriet, fordi man fra polsk side ønskede at protestere mod dette skridt (udvisningen af Wojtal), der var aldeles uforståelig og helt uprovokeret, og som i øvrigt skete uden forelæggelse og nogen form for beviser. Der var imidlertid efter polsk opfattelse endnu tid til at ændre den danske beslutning, hvilket efter polsk opfattelse ville være den eneste rigtige. På denne måde ville der også kunne ske mindst mulig skade på de traditionelt gode forbindelser mellem Polen og Danmark. Fra polsk side forbeholdt man sig enhver ret til at tage passende forholdsregler i anledning af det passerede. Der var tale om en højst ubehagelig sag, men man måtte erindre, at det var den danske regering, der havde skabt den pinlige situation. Udenrigsministeriet reagerede ikke på den polske demarche.

Den 2. oktober henvendte den polske ambassadør sig til udenrigsministeren, hvor han oplæste en udtalelse om det dansk-polske forhold, som han afgav efter instruktion og efterlod i form af et PM. Af det polske PM. fremgår, at de polske myndigheder kategorisk afviste de beskyldninger, der var rejst imod Ryszard Wojtal. Man fandt, at de danske myndigheders beslutning var en trussel mod de polsk-danske relationer. Efter polsk opfattelse betød det, at den forventede forbedring af disse relationer øjensynligt gav visse kredse i Danmark en stimulans til at forstyrre de positive udviklinger, der var kommet til udtryk i dansk-polsk samarbejde såvel som generelt i øst-vest relationerne. Man ønskede derfor fra polsk side at opnå fuld klarhed over den danske regerings virkelige intentioner i relation til Polen for fremtiden. Man havde

også bemærket sig, at den danske udenrigsministers planlagte besøg i Polen nu var blevet udsat to gange.

Udenrigsministeren svarede, at der ikke var grund til at fortsætte diskussionen af sagen om den polske 2. sekretær. Begge parter ville med fordel kunne gå ud fra, at denne sag ikke havde noget at gøre med det generelle dansk-polske forhold. Fra dansk side ville man også gerne normalisere forbindelserne. Videre i samtalen pegede udenrigsministeren på, at man fra dansk side aldrig brugte udvisning som en demonstration, men kun når der forelå uigendrivelige beviser. Det var tilfældet i den nu afsluttede sag om den polske 2. sekretær, som man imidlertid fra dansk side ikke havde til hensigt på nogen måde at lade influere skadeligt på dansk-polske relationer.